

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЕВІ

ВІД РЕДКОЛЕГІЇ

З цього номера журнал «Археологія» відкриває нову рубрику «На допомогу вчителю». Необхідність такої рубрики обумовлено кількома причинами.

По-перше, зростаючим інтересом до історії України, викликаним відродженням державності. Цей інтерес, безумовно, є позитивним явищем, але, на жаль, задовольняється він не найкращим чином. Відродження національної свідомості супроводжується її негативними рисами. Мається на увазі, зокрема, прагнення до певної ідеалізації, а іноді й міфологізації історії України. У багатьох белетристичних працях українців постають чи не найдавнішою та обраною нацією Європи. При цьому автори зовсім не обтяжують себе осягненням здобутків науки, а спекулюють на природних національних почуттях людей. Самоцінність же кожного народу очевидна і не вимагає доказів. Її не треба доводити давністю походження або лицюванням чужої історії в українську. До того ж, молодість народу не може бути його вадою, як і давність — перевагою. Все залежить, якою є його історія.

По-друге. Емоційне сприйняття історії — гарна річ, але за умови, що воно спирається на наукові досягнення фахівців, зокрема, й археологію, що вивчають найдавніші періоди історії. Як і будь-яка наука історична є дуже складною. Незважаючи на постійний пошук вчених, багато історичних проблем не вирішується однозначно. Розібратись в доказах дебатуючих сторін буває дуже важко, а не фахівцю — навіть неможливо. Та все ж є більш-менш усталені на сьогодні точки зору, найповніше аргументовані, найбільш виважені. Саме вони мають стати основою для першого знайомства школярів з історією.

По-третє. Наука весь час розвивається. Це означає не лише постійне накопичення нових фактів, а й їх осмислення та переосмислення. Зрештою це впливається час від часу в переосмислення концептуальних схем історії. На жаль, більшість сучасних підручників для школи та й для вузів не відбивають принципово нових поглядів на загальний хід історичного процесу. Мається на увазі поділ історії на п'ять формацій, трансформація первісного суспільства в станово-класове з державним устроєм тощо. Принагідно зазначимо, що надзвичайно стисло подається в сучасних підручниках й виникнення людини. Отже цією рубрикою передбачається і висвітлення поворотних моментів історії. А це, звичайно, виходить за межі України.

Щодо давньої історії, то тут слід підкреслити провідні моменти в історії Землі та суспільства і виникнення самої людини; виділення людини з тваринного світу. Набуття істотами, що почали користуватись знаряддями праці, власне людських рис йшло надзвичайно повільно та зайняло понад 2 млн років. Цей процес можна зрозуміти, виходячи з самого феномену людини. І виділення людини з тваринного світу, і значний проміжок існування людини розумної проходили на ґрунті привласнення готових продуктів природи (привласнююче господарство). Спільне користування дарами природи виступало основою первісного колективізму та рівності членів общини. Хоча творчий потенціал людини зріс на такій формі діяльності, що й дозволило їй заселити за кам'яного віку всі куточки Землі, вона зрештою стала перепоною на шляху подальшого розвитку людства.

Виникнення відтворюючого господарства, зокрема землеробства та скотарства, було другим суттєвим зрушенням в історії. Перехід до відтворюючого господарства означає, що людина навчилася по-новому користуватись силами природи, окультурювати природу, відтворювати та збільшувати її потенціал. До орбіти людської діяльності залучається земля та тварини як продуктивна сила, завдяки чому з'являються нові рослини (культурні) та тварини (свійська худоба), яких в природі не існувало. Хоча сутність відтворюючого господарства, в першу чергу, складає перехід до землеробства та скотарства, насправді це поняття є значно ширшим. Адже нові заняття по відобутку продуктів харчування докорінно змінили життя та побут людини.

Саме виникнення відтворюючого господарства стало головною передумовою для формування принципово нової системи організації суспільства — державної. Це складає третє суттєве зрушення в давній історії. Хоча на сьогодні не має одностайності у визначенні характеру найдавніших держав, що виникли на суто первісному ґрунті без сторонніх впливів (Єгипет, Месопотамія, Харappa, Мезоамерика, Перу та Болівія), не викликає сумніву, що до кола рабовласницьких держав, як Греція та Рим, їх віднести не можна. Це були станово-класові суспільства, де соціальне місце та майновий стан людини значною мірою визначались її наближеністю та причетністю до органів управління. Звідси значущість обліку та контроль виконаної роботи та виробленого продукту, яка надала цим державам сильного бюрократичного характеру.

Історію кожного регіону, зокрема й України, логічно висвітлювати на тлі цих зсувів. У такому випадку яскравіше виявляються особливості розвитку конкретного регіону. Хоча історія кожної країни завжди має й свої проблеми, що перетинаються з ближнім та й віддаленим оточуючим світом. Для нас це, скажімо, походження слов'ян, оскільки ми належимо до гілки слов'янських народів, чи проблеми Київської Русі тощо. Отож рубрика має на меті висвітлювати корінні та складні проблеми давньої історії загалом та України зокрема. Адже наука існує не заради науки, і її досягнення мають активно використовуватись і в навчальному процесі, і для задоволення інтересу широкого загалу до минулого людства.

Рубрику розпочинає вступне слово академіка П. П. Толочка.

СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОСІВ І КУЛЬТУР

П.П.Толочко

Нова рубрика «На допомогу вчителю» розрахована на викладачів, науковців, усіх, хто цікавиться минулими часами Батьківщини. Потреба в ній відчувалася вже давно. Матеріали рубрики ґрунтуватимуться на величезній джерелознавчій базі, опрацьованій та осмисленій з позицій нової концепції стародавньої історії України.

Що ми вкладаємо в поняття цієї концепції? Як відомо, вітчизняна історична наука тривалий час базувалася на універсалізації формаційного підходу, суть якого полягала в конструюванні різноманітних історико-соціологічних схем, розробці головним чином питань способів виробництва, класової боротьби, форм взаємозв'язку базису й надбудови тощо. Водночас явно недостатня увага — аж до цілковитого ігнорування — приділялася гуманістичним характеристикам суспільства, тим або іншим проблемам духовної історії, етногенезу, взаємозв'язку людини та природи тощо. У нинішніх умовах відродження національної самосвідомості нашого народу й розбудови суверенної України згадані методологічні настанови вже не в силі задовольняти нас повною мірою. Насамперед доцільно багато в чому переглянути сам формаційний підхід. Ми, наприклад, не відкидаємо засадничі положення теорії закономірної поступальності історичного процесу, однак, повинні відмовитися від практики недалекого минулого, коли через абсолютизацію цієї закономірності кожна наступна епоха неодмінно ставилася вище за попередню. Адже в дійсності історичний процес ніколи не був таким прямолінійно висхідним, як це декларувалося в радянській історіографії — він знав і періоди стагнацій, регресу. Ось лише один факт: ранні землеробські суспільства на території України неодноразово підходили до порогу станово-класової формації, але подолати його їм щоразу перешкоджали дестабілізуючі дії з боку воявоначних степових кочовиків.

Та куди важливішим є те, що формаційний підхід не забезпечує вирішення цілої низки актуальних проблем цивілізаційного характеру, зокрема формування пріоритетів життєдіяльності, способу мислення, світосприйняття,